

Krystyna Łyczkowska

BABILOŃSKA LITERATURA MĄDROŚCI

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Babilońska literatura mądrości

Wybór, przekład z akadyjskiego, komentarz
KRYSTYNA ŁYCZKOWSKA

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Redakcja i korekta: BRONISŁAWA DZIEDZIC-WESOŁOWSKA

Skład i łamanie: MAGDALENA DZIEKAN

© Copyright by Wydawnictwo Akademickie DIALOG 1998

Wydanie elektroniczne, Warszawa 2014

ISBN e-pub 978-83-8002-020-7

ISBN mobi 978-83-8002-021-4

Wydawnictwo Akademickie DIALOG

00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks (+48 22) 620 87 03

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

WWW: www.wydawnictwodialog.pl

Konwersja: [eLitera s.c.](http://eLitera.s.c.)

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Spis treści

Karta redakcyjna

Przedmowa

Wstęp

Stworzenie człowieka w mitach babilońskich

Cierpiący sprawiedliwy

Człowiek i jego bóg

Modlitwa cierpiącego do Marduka

Dialog o ludzkim nieszczęściu

Rozmowa pana i sługi

Porady, ostrzeżenia, wskazówki

Instrukcje i rady Šupe-ameli

Akadyjskie rady mądrości

Upomnienia dla księcia

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Dysputy

Sprzeczką o pierwszeństwo

Palma i tamaryszek

Bajki

[Orzeł i wąż]

Wół i koń

Lis, wilk i pies

Humoreska. Biedny człowiek z Nippur

Przysłowia, przestrogi i popularne powiedzenia

Hymny pouczające

Hymn do Ninurty

Hymn do Szamasza

Bóstwa i postaci mityczne

Wykaz skrótów

Bibliografia

Przypisy

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Przedmowa

Oddajemy do rąk Czytelnika zarys babilońskiej literatury mądrości, zachowanej na glinianych tabliczkach pochodzących z II i I tysiąclecia p.n.e. W większości utwory tego rodzaju, chociaż powstałe w II tysiącleciu p.n.e., do naszych czasów dotrwały przede wszystkim jako odpisy z różnych wieków I tysiącl. p.n.e.

Określenie „literatura mądrości” przejęte zostało z literatury hebrajskiej, która mianem tym obejmuje takie księgi Starego Testamentu jak Księga Przysłów, Księga Koheleta, Księga Hioba, Psalmi oraz Pieśń nad pieśniami. Właśnie z uwagi na podobną treść utworów babilońskich asyriologowie zapożyczyli i zastosowali to określenie do zbliżonych treściowo utworów akadyjskich. Dla mieszkańców starożytnej Mezopotamii: Sumerów, Akadów, a od II tysiącl. p.n.e. Babilończyków i Asyryjczyków, termin „nauka”, mądrość” odnosił się raczej do takich dziedzin jak magia, mantyka czy astrologia. Natomiast utwory określane przez nas sapiencjalnymi wpisywały się w nurt literatury dydaktycznej.

Niniejsze opracowanie jest jedynie w y b o r e m babilońskich utworów sapiencjalnych. Przyczyny tego są różne: zły stan zachowania niektórych tabliczek, daleko idąca zbieżność tematyczna utworów, powtarzające się obszerne partie tekstów, co jest w odbiorze nużące, w nielicznych przypadkach także trudności w rozumieniu fragmentów tekstów. Podano w zasadzie tłumaczenia całości eseju – traktatów o charakterze moralizatorskim, etycznym, natomiast skrótów dokonano w obrębie mniejszych form, takich jak dysputy czy przysłowia, maksymy itp., zachowanych w wielu wypadkach na poważnie uszkodzonych tabliczkach czy też nie w pełni zrozumiałych dla współczesnego czytelnika.

Cytowane w książce utwory zostały przetłumaczone z języka akadyjskiego (z jego dialektami babilońskim i akadyjskim) z oryginalnych tekstów klinowych pochodzących z różnych okresów rozwoju piśmiennictwa akadyjskiego.

*

W niniejszej pracy zastosowano ogólnie przyjęte w asyriologii zasady transkrypcji. Wyrazy akadyjskie zapisano kursywą, sumeryjskie wersalikami. Zadomowione już w języku polskim akadyjskie nazwy własne są spolszczone. Stąd zamiast Gilgameš, Ištar, Šamaš, Lamaštu podajemy Gilgamesz, Isztar, Szamasz, Lamasztu. Zrezygnowano także z zapisywania długości samogłosek.

Przy rekonstrukcji wyrazu akadyjskiego stosujemy nawias kwadratowy i to zarówno w transliteracji, transkrypcji, jak i w tłumaczeniu, natomiast w nawiasie okrągłym umieszczone są wyrazy ułatwiające zrozumienie treści zdania. Zachowano także przy zapisie tłumaczenia tekstu zgodność linii przekładu z oryginałem.

Dla umieszczenia w czasie wzmiankowanych faktów historycznych podajemy **krótką tabelę chronologiczną** (daty w przybliżeniu)

3200–2800 powstanie wysokich kultur: miasta z ośrodkami świątynnymi; wynalazek pisma

2800–2330 okres starosumeryjski. Panowanie dynastii w Uruk, Fara, Kisz, Lagasz

2230–2150 okres staroakadyjski. Sargon Wielki z Akadu; Naramsin.

2047–1939 panowanie III dynastii z Ur, ostatniego państwa sumeryjskiego

1940–1539 okres starobabiloński i staroasyryjski

Hammurabi (1728–1685) w Babilonii

Szamszi-Addu I (1747–1715) w Asyrii

1539–1000 okres średniobabiloński i średnioasyryjski

panowanie Kasytów w Babilonii;

akadyjski językiem dyplomatycznym państw Wschodu Starożytnego;

Asyria wzrasta w siłę i zaczyna odgrywać coraz poważniejszą rolę na arenie międzynarodowej

1000–612 okres neobabiloński i neoasyryjski

powstanie wielkiego imperium asyryjskiego, podbój Egiptu, Asurbanipal (669–627?) twórcą biblioteki w Niniwie, upadek Niniwy

612–539 dynastia chaldejska w Babilonii

Nabochodonozor II, Nabonid (556–539)

539 Babilonia staje się prowincją perską

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wstęp

W III tysiącl. p.n.e. współżyły ze sobą w Mezopotamii dwa etnicznie odrębne ludy: Sumerowie i semiccy Akadowie. Ludy te wspólnie stworzyły podwaliny wysoko rozwiniętej kultury Wschodu Starożytnego. Sumerowie mniej więcej od połowy III tysiącl. p.n.e. poczęli stosować pismo do innych niż gospodarcze treści – tak narodziła się literatura. Akadowie, przejmując wiele z dorobku piśmienniczego Sumerów stworzyli własną bogatą literaturę^[1]. Sumeryjskie i akadyjskie (od początków II tysiącl. p.n.e. babilońskie i asyryjskie) przekazy literackie zapisywano pismem klinowym na tabliczkach glinianych; narzędziem skryby był rylec z trzciny. Inne materiały pisarskie, np. tabliczki drewniane pokrywane woskiem, czasem łączone za pomocą ramek i zawiasów, pojawiły się później, ale z uwagi na łatwo zniszczalny materiał w zasadzie się nie zachowały. Stosowano także kamień, na którym ryto ważne, upamiętniające doniosłe zdarzenia treści.

Wykopaliska archeologiczne prowadzone w Iraku dostarczają coraz nowych tekstów klinowych albo, co jest bardzo cenne, uzupełniają już znane teksty czy podają wersje zbliżone. Tysiące tabliczek pochodzi z ubiegłowiecznych dzikich, nielegalnych wykopalisk. Fakt ten utrudnia, a czasem wręcz uniemożliwia określenie proveniencji zabytku, miejsca, gdzie został napisany, i dokładnego czasu jego powstania.

Piśmiennictwo sumeryjskie i akadyjskie posiada wiele cech wspólnych, a odróżniających je w pewnym stopniu od piśmiennictwa innych ludów Wschodu Starożytnego. Mimo iż przez Mezopotamię przewinęło się wiele ludów różniących się mową, to właściwie jedynymi językami piśmiennictwa pozostały sumeryjski i akadyjski. Można zatem mówić o dwujęzyczności piśmiennictwa mezopotamskiego. Zresztą w sensie przenośnym przyjmuje się pogląd o „dwujęzyczności” całej kultury mezopotamskiej. Nie da się bowiem rozpatrywać kultury sumeryjskiej bez próby uwzględnienia wpływów semickich, jak również kultury babilońskiej bez poznania cywilizacji Sumerów. To sprzężenie dotyczy również życia społecznego i gospodarczego obu ludów.

Literatura sumeryjska i akadyjska rozwijała się w III i II tysiącleciu p.n.e. W większości wypadków zachowały się jednak odpisy późne, przeważnie z I tysiącl. p.n.e., fragmentaryczne, przypadkowe czy też często poważnie uszkodzone.

Pismo klinowe powstało ze względów utylitarnych. Służyło ono celom gospodarczym – zapiskom ułatwiającym sprawowanie kontroli, rachunkowości, wykazom itp. Do tego typu treści potrzebowano ograniczonego, dość jednorodnego zasobu wyrazów i znaków klinowych. Sporo czasu musiało upłynąć, zanim zaczęto używać pisma do wyrażenia innych, bardziej abstrakcyjnych treści. Wydaje się, że napisy wotywnie i upamiętniające, często umieszczane na przedmiotach kultowych czy plakietkach, stały się załączkiem literatury. Przystosowanie pisma ideograficzno-sylabicznego do tych zapisów rozwijało się powoli. Od momentu kiedy pismo poczęło zdomawiać się w codzienności, stało się narzędziem władzy świeckiej i kleru, zaczęto

zapisywać utwory religijne, takie jak pieśni i hymny do bóstw, listy-spisy bogów, utwory obrazujące zmagania się myśli ludzkiej z odczuwalną niesprawiedliwością bogów (ten ostatni rodzaj powstał później). Takie nieliczne stosunkowo zapisy o treści nie związanej z gospodarką pojawiły się około połowy III tysiąclecia.

W całej literaturze starożytnej Mezopotamii występuje zaledwie kilka imion pisarzy (może raczej: skrybów, kopistów), co wskazuje, że była ona w istocie anonimowa. Hymny i modlitwy, szczególnie powstałe w późniejszym okresie, kierowane do różnych bóstw, często formułowane są w imieniu króla, ale nie można go traktować jako autora danego utworu.

Twórcami dzieł, które możemy określić jako dydaktyczno-religijne, były wywodzące się z warstw zamożnych jednostki kształcone w szkołach przez uczonych, kapłanów, jak również w szkołach świeckich kształcących także pisarzy-skrybów. Nauka była dość kosztowna, a zatem można przyjąć, że literatura pod względem formalnym i merytorycznym związana była raczej z interesami wyższych warstw społecznych.

Piśmiennictwo sumeryjskie jako żywe i twórcze istniało stosunkowo krótko; jednakże w kulcie sumeryjskie teksty przetrwały wiele wieków po zniknięciu Sumerów z areny dziejowej. Widoczną cechą piśmiennictwa sumeryjskiego, wynikającą z typu umysłowości jej twórców, była skłonność do systematyzacji i szeregowania treści, zamiłowanie do klasyfikacji. Jako jedne z najstarszych pojawiły się spisy, listy-wykazy różnych przedmiotów, istot, pojęć. Babilończycy wykorzystywali owe listy prawdopodobnie do nauki sumeryjskiego, dodając do nich ekwiwalenty akadyjskie. Można zauważyć, że piśmiennictwo babilońskie od początków swego rozwoju zbliżone było bardziej zarówno pod względem formy, jak i treści do sumeryjskiego, w odróżnieniu od prawie jednocześnie rozwijającego się piśmiennictwa asyryjskiego, które zachowało do końca pewną odrębność. Ciągłość kultury sumeryjskiej daje się wyraźniej prześledzić w Babilonii – Babilończycy w swych zapisach o treści historycznej kładli większy nacisk na przedstawienie pokojowego rozwoju, na sprawy gospodarcze czy budowlane, niż to czynili Asyryjczycy, poświęcający w piśmie więcej uwagi wojnom i ekspansji.

Literatura akadyjska^[2], tak jak i sumeryjska, jest bardzo tradycyjna w treści i formie. Przez wieki kopiowano istniejące utwory, zmieniając czasem pewne realia, imiona, nazwy, a nowe tworzone według ściśle ustalonych kanonicznych wzorców. Ów kanon ukształtował się w czasie panowania Kasytów, dynastii, która zdobyła władzę w Babilonii na przeciąg kilku wieków i starała się wtopić w kulturę babilońską.

Literackie środki wyrazu były bardzo skromne. Pisarze wykształcili dialekty charakterystyczne dla danego rodzaju literackiego, np. dialekt hymniczno-epiczny. W zakresie formalnym stosowano powtórzenia i paralelizmy członów, co dawało wrażenie rytmu; ponieważ język akadyjski nie wykształcił w piśmie mowy zależnej, oddawano ją poprzez cytowanie wypowiedzi bezpośredniej. Podobne cechy spotykamy w literaturze ugaryckiej czy hebrajskiej. Te właściwości oraz fakt, że przekazy kopiowano z dzieł powstałych nieraz kilka wieków wcześniej, utrudnia czy prawie uniemożliwia opracowanie literatury akadyjskiej w jej rozwoju

historycznym.

Literatura akadyjska poczęła się rozwijać z początkiem II tysiącl. p.n.e., choć pierwsze znane nam zapiski tego typu pochodzą już z drugiej połowy III tysiącl. Podobnie miała się rzecz z literaturą sumeryjską: jej spisywanie odbywało się pod koniec III tysiącl. i w początkowych latach II tysiącl. p.n.e., mimo że pierwsze zapiski literackie pojawiły się już około połowy III tysiącl. p.n.e.

W świetle najnowszych badań można przyjąć, że rygorystyczny podział na literaturę sumeryjską i akadyjską nie jest w pełni uzasadniony. Co prawda można zauważyć nieraz specyficzne cechy jakiegoś gatunku literackiego sumeryjskiego czy akadyjskiego, ale w swej istocie owa literatura jest wytworem jednej cywilizacji, a istotną różnicą jest tylko język zapisu. Po zniknięciu Sumerów gdzieś w początkach II tysiącl. język sumeryjski zachował się w bilingwicznych, sumeryjsko-akadyjskich utworach literackich, w nauce i w kulcie aż do I w.n.e.

W pierwszych wiekach II tysiącl. ważniejsze utwory literackie pisano po sumeryjsku z interlinearnym tekstem akadyjskim. Z biegiem czasu pisano już tylko po akadyjsku, dotyczyło to szczególnie gatunków, które nie występowały w literaturze sumeryjskiej. Tak jak język sumeryjski był obecny w kulcie i nauce długo po zniknięciu Sumerów, podobnie w języku akadyjskim kontynuowano zapisy tekstów religijnych, naukowych itp. nawet wówczas, gdy aramejski stał się powszechnie używany przez ludność Babilonii.

Jak już wspomniano, niektóre zabytki literatury akadyjskiej zachowały się często tylko we fragmentach. Dzięki temu, że teksty kopiowano w szkołach czy w bibliotekach (wiemy, że Asurbanipal zdobywał dla swej biblioteki w Niniwie odpisy lub oryginały z innych ośrodków, a czynili to zapewne także jego poprzednicy, może na mniejszą skalę), jesteśmy w stanie w wielu wypadkach zrekonstruować w przybliżeniu całość utworu. Oczywiście owe kopie, odpisy czy wersje podlegały pewnym modyfikacjom wynikającym z inspiracji pisarza czy też innych okoliczności (np. zmiany w zakresie słownictwa, grafii, imion, uwarunkowań estetycznych i in.). Do chwili obecnej nie odkryto wielu utworów, o których istnieniu dowiadujemy się ze wzmianek czy też z tzw. katalogów; zachował się np. spis tytułów pieśni, pochodzący z okresu późnego, ale ich treści nie znamy. Należy jednak mieć nadzieję, że przyszłe prace wykopaliskowe w Iraku i w innych rejonach Wschodu Starożytnego dostarczą nam nowych tekstów albo też nowych wersji znanych już zapisów.

Zabytki literackie w języku akadyjskim znajdujemy również daleko poza granicami Mezopotamii: w Hattusa (ob.Boğazköy/Boğazkale) w Azji Mniejszej znaleziono teksty akadyjskie lub hetyckie tłumaczenia m.in. eposu o Gilgameszu i inne utwory. Na terenach objętych dominacją etnicznego pierwiastka semickiego, na zachodnich obrzeżach Wschodu Starożytnego, w Syrii i Palestynie, także znaleziono zbiory tekstów zapisanych po akadyjsku. Stajemy wobec pytania, czy teksty te, spisane w okresie XV-XIII w. p.n.e. ^[3], a odkryte w Emar (ob. Maskana), Ugarit (ob. Ras Szamra), a nawet w egipskiej miejscowości Tell el-Amarna są utworami w miarę wiernie przepisywanymi z tekstów babilońskich, czy też dziełami

miejscowymi inspirowanymi utworami pochodzącymi z Mezopotamii. Na pytanie to nie ma jeszcze jednoznacznej odpowiedzi, o czym przekonują nas wyniki badań z ostatnich lat ^[4]. W dalszej części pracy wielokrotnie odnosimy się do tekstów babilońskich znajdujących w wymienionych powyżej miejscowościach.

Wśród różnych babilońskich gatunków literackich poczesne miejsce zajmują mity i eposy ^[5]. Do naszych czasów zachowało się wiele tego rodzaju utworów w całości lub we fragmentach. Są to przeważnie przetłumaczone na akadyjski utwory sumeryjskie dostosowane do mentalności semickich odbiorców. Pojawiały się także nowe, napisane przez Babilończyków. Formy babilońskie są bogatsze w środki wyrazu, lepiej wyrażają typ umysłowości i warunki kulturowe.

Najstłynniejszy jest epos o Gilgameszu, w istocie babiloński epos narodowy, zaadaptowany także przez Asyryjczyków. Bohaterem jest człowiek z wszelkimi ludzkimi zaletami i wadami, stojący na pograniczu świata ludzi i bogów. W literaturze sumeryjskiej istniało kilka krótszych, samodzielnych eposów, których bohaterem był Gilgamesz skoligacony według legendy z bóstwami, w istocie historyczny władca miasta-państwa Uruk. Babilończycy stworzyli jeden epos, wykorzystując wiele wątków sumeryjskich. Myślą przewodnią utworu babilońskiego, oprócz opisów bohaterkich czynów Gilgamesza i jego przyjaciela Enkidu, było wykazanie beznadziejności usiłowań zdobycia przez człowieka nieśmiertelności. W treść eposu wkomponowano legendę o potopie. Wywołała ona w ubiegłym wieku wielkie zainteresowanie, co zaowocowało pewnymi dotacjami finansowymi na prowadzenie dalszych prac wykopaliskowych. Owo zainteresowanie wynikało z dużego jej podobieństwa do opowieści o potopie zapisanej w Biblii. Epos spisano na dwunastu tabliczkach. Podstawowy, doskonały od strony kompozycyjnej utwór, jednak z pewnymi lukami, zachował się w bibliotece Asurbanipala w Niniwie. Rekonstrukcji treści można dokonać dzięki licznym fragmentom i wersjom pochodzącym z różnych okresów i z różnych miejscowości ^[6].

Wśród mitów poczesne miejsce zajmuje *enuma eliš* – „gdy na górze” ^[7], będący wyrazem oficjalnej doktryny teologicznej o powstaniu świata. Zachowana pełna wersja pochodzi z I tysiącl. p.n.e., ale jej pierwowzór powstał najprawdopodobniej w II tysiącl. ^[8] Mit ów, poświęcony w zasadzie najwyższemu bóstwu Babilończyków Mardukowi (w Asyrii jego miejsce zajął Aszur), opowiada o stworzeniu świata i człowieka; był on recytowany w czasie świąt noworocznych akitu. Jest to utwór pod względem formy i treści czysto akadyjski, albowiem w literaturze sumeryjskiej nie znajdujemy jego pierwowzoru. W literaturze akadyjskiej są inne utwory (bądź wzmianki) o stworzeniu świata i ludzi, ale *enuma eliš* jest najpełniejszy i najbardziej wszechstronny ^[9].

Na pograniczu mitu i eposu mieści się opowieść o Atrachasisie ^[10], bohaterze potopu. Ów kataklizm, jego przyczyny i skutki opisano tu w równie przejmujący sposób jak na XI tabliczce eposu o Gilgameszu. Dowiadujemy się więc, że bogowie niepokojeni hałasami dochodzącymi z ziemi, gdzie ludzkość rozmnożyła się nadmiernie, postanowili zredukować jej liczbę. Zsyłają na ludzi różne plagi, z których jedynie skuteczną okazał się potop.

O „krajnie, skąd nie ma powrotu”, czyli o świecie podziemnym, do którego udaje się zmarły,

opowiada kilka legend. Najpiękniejsza jest legenda o zejściu Isztar do świata podziemnego. Isztar, bogini miłości i płodności, a także walki, podjęła próbę zdobycia władzy nad światem podziemnym, co jednak zakończyło się jej pozorną śmiercią i złymi następstwami tego faktu dla życia na ziemi^[11]. O bóstwach świata podziemnego, jego organizacji i prawach tam obowiązujących mówi mit o bogini Ereszkigal i bogu Nergalu^[12].

W literaturze Mezopotamii liczne są hymny i modlitwy, którymi czczono bóstwa, recytując je zapewne przy akompaniamencie instrumentów muzycznych – od nich bowiem wywodzą się nazwy niektórych dawnych utworów. Hymny i modlitwy pochodzą z różnych okresów rozwoju literatury religijnej, ale najwięcej ich powstało w I tysiącl. p.n.e. i z tego okresu zachowało się ich najwięcej.

Dysponujemy wieloma tekstami rytuałów związanych z różnymi świętami. Zachowało się także wiele utworów z zakresu magii i wróżbiarstwa; była to szczególnie ważna dziedzina życia Babilończyków.

Bogato reprezentowana jest l i t e r a t u r a m ą d r o ś c i. Pojęcie to^[13], znane z literatury hebrajskiej, nowożytni badacze zastosowali do utworów babilońskich. Podstawę stanowił wyraz hebrajski *ḥokmâ* – „mądrość”, służący do określenia dzieł o tematyce moralizatorsko-dydaktycznej. Jak już wspomniano, w hebrajskiej literaturze mądrości nazwą tą określa się takie utwory jak Księga Przysłów, Księga Hioba, Księga Koheleta oraz Pieśń nad pieśniami, a także Psalmy. Należy może przypomnieć, że hebrajskie księgi sapiencjalne w obecnej formie powstały dopiero po okresie niewoli babilońskiej, tzn. są znacznie późniejsze niż zapisy egipskie czy mezopotamskie.

Badacze literatury babilońskiej przyjęli dla utworów z zakresu praktycznej filozofii terminy i nazewnictwo biblijne. Utwory babilońskie o treści moralizatorskiej, napominającej czy zbliżonej do wyżej wspomnianych tekstów hebrajskich określa się tradycyjnie sapiencjalnymi. Włącza się w ich zakres także takie dzieła jak dysputy literackie, humoreski, bajki itp., mające w zasadzie charakter moralizatorski. Należy stanowczo podkreślić, że taki podział jest dziełem współczesnych badaczy. Dla Babilończyków i Asyryjczyków bowiem pojęcie „mądrość” „nauka”, (akadyjski wyraz *nēmequ*) odnosiło się do magii, wróżbiarstwa, astrologii^[14].

Do tekstów sapiencjalnych zaliczyć można te utwory, które zajmowały się oceną działalności ludzkiej, oceną opartą na bezpośredniej obserwacji człowieka i jego otoczenia. Forma zmieniała się zależnie od rodzaju utworu, czasem jest opisowa, obiektywna, innym razem nakazowa czy napominająca: albo też wyrażająca subiektywne przeżycia jednostki. Spotyka się różne ujęcia: od powagi i moralizatorstwa (np. poemat *Cierpiący sprawiedliwy*), poprzez praktyczne rady dla księcia, mędrca dla młodzieńca aż po czasem ironiczny humor lub satyrę (np. zbiory przysłów, esej *Biedny człowiek z Nippur*). Utwory sapiencjalne pisano w formie poetyckiej lub prozą.

Dla lepszego zrozumienia myśli Babilończyków do niniejszego opracowania włączamy urywki utworów mitologicznych. W niektórych z nich mówi się bowiem, że wszystko – świat i życie na nim, człowiek, zwierzęta, normy etyczne, instytucje prawa stworzone przez bogów –

jest stałe i niezmiennie. W miarę rozwoju myśli ludzkiej Babilończycy zaczęli sobie stawiać pytania o cel ludzkiego życia, o stosunek boga do człowieka pobożnego, na którego, jakże często, spadały niezасłużone cierpienia. Przejmująco przedstawiano podejmowane przez człowieka próby uzyskania nieśmiertelności lub choćby sposobu na przedłużenie swego życia na ziemi. Rozważano, jak można zasłużyć sobie na spokojne bytowanie po śmierci w „krajnie bez powrotu”. Właśnie na tego rodzaju pytania usiłowała dawać odpowiedź literatura sapiencjalna.

Problematyka ta mieściła się w kręgu zainteresowań ludów mieszkających nie tylko w Mezopotamii. Poza nią, oprócz Hebrajczyków, bogatą literaturę sapiencjalną stworzyli Egipcjanie^[15], a także można ją znaleźć wśród zabytków pisanych m.in. w Ugarit czy Emar. Być może stała się prekursorem rozwiniętej przez Greków literatury filozoficznej.

Mezopotamską literaturę mądrości można określić jako wyraz filozofii praktycznej – zajmowała się ona przede wszystkim moralnością i etyką. Zachowane teksty, zresztą nie tylko z zakresu literatury sapiencjalnej, nie oddają normalnego rozwoju etycznych zasad Babilończyków. Owe utwory powstawały bowiem w różnych okresach historycznych, ale ich odpisy zachowane do naszych czasów pochodzą w przeważającej części z okresów późniejszych. Nie odzwierciedlają zatem rozwoju poglądów społeczeństw mezopotamskich. Ponadto wydaje się prawdopodobne, że w wielu wypadkach zachowane utwory były raczej dziełami autorskimi, rozpowszechnianymi tylko na piśmie, a nie w przekazach ustnych, a zatem były dostępne raczej inteligencji i wyrażały jej poglądy – percepcja ich byłaby wówczas ograniczona. Nie można jednak odrzucić przypuszczenia, że utwory mogły wyrażać poglądy szerszych kręgów społecznych, może przekazywanych ustnie, a spisanych przez pisarza w celu przekazania potomnym.

Owe zasady etyczne ograniczały działalność człowieka i nakazywały mu podporządkowanie się woli bogów. Ludzie w zasadzie wierzący w nieograniczoną moc bogów czasem nie zgadzali się z ich arbitralnymi nakazami. Odnajdujemy w tekstach, choć rzadki, sprzeciw wobec pojmowania człowieka jako przedmiotu nie mającego wpływu na swe losy. Spotykamy wyrażane nieśmiało przekonanie, że nie miało większego znaczenia to, czy żyje się zgodnie z nakazami etycznymi i moralnymi, czy też się je lekceważy. Taki stan ducha pewnych warstw społecznych ukazują nieliczne utwory literackie przepojone pesymizmem. Aczkolwiek wyrażają one bunt przeciw konieczności podporządkowania się woli bogów i dostosowania się do ich, nieraz ewidentnych kaprysów, to jednak z pewnymi oporami zgadzają się, że jedyną drogą do pogodzenia się z przeznaczeniem człowieka jest bezwarunkowe poddanie się woli bogów. Wśród utworów sapiencjalnych spotykamy, obok rozważań skrajnie pesymistycznych, także rodzaj praktycznych wskazówek i rad dotyczących życia codziennego, rozważań nad jego sensem – są to przysłowia, rady, dysputy.

Akadyjska literatura sapiencjalna swymi początkami sięgała do podobnych utworów sumeryjskich^[16]. Są to dysputy, eseje, zbiory przysłów i pouczeń, wskazówki i rady dotyczące praktycznej strony życia.

Dysputa, rodzaj literacki ulubiony przez pisarzy sumeryjskich, może się wydawać pewnego

rodzaju prototypem, może ostrożniej, pośrednim poprzednikiem rodzaju literackiego zwanego *tenzon*, który rozpowszechnił się także w południowej Europie w późnej starożytności i w średniowieczu^[17]. Istotą tych dysput była walka słowna pomiędzy dwojgiem oponentów, zwykle przedstawianych jako zwierzęta, planety, narzędzia, rośliny itp. Owi dyskutanci podkreślali w nich swą ważność i wartość, aby pokonać swymi argumentami przeciwnika. Forma tych utworów jest najczęściej poetycka. Dysputy między rywalami często poprzedzane były krótkim wstępem mitologicznym, mówiącym o ich stworzeniu. W zakończeniu utworu przyznawano rację jednemu z dyskutantów.

Wielki znawca literatury sumeryjskiej S.N. Kramer uważa, że esej nie był specjalnie faworyzowany przez pisarzy sumeryjskich; znamy zresztą zaledwie kilka tego typu utworów. Należy do nich zaliczyć dzieło przedstawiające przejmująco cierpienia człowieka bogobojnego – jest to odpowiednik biblijnej Księgi Hioba, utworu powstałego kilkaset lat później, czy utworu babilońskiego, o którym będziemy mówić w dalszej części naszych rozważań. Spotykamy także utwory sumeryjskie opisujące życie codzienne w *edubba* – „domu tabliczek”, czyli w szkole, będące pochwałą edukacji. Utwory te spisywano w formie dialogu.

Zachowały się sumeryjskie zbiory instrukcji i pouczeń, np. *Almanach rolnika* czy *Instrukcje Szuruppaka dla jego syna Ziusudry*, które są właściwie zbiorem porad związanych z praktycznym i godnym zachowaniem zwykłych ludzi. Warto odnotowania jest to, że w *Instrukcjach Szuruppaka* nie ma żadnych wskazówek ojca-władcy dla syna jako następcy. Pozostałe zbiory porad zachowały się fragmentarycznie.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Do naszych czasów przetrwało wiele zbiorów przysłów sumeryjskich. Zgromadzono setki tabliczek i ich fragmentów. Przysłów akadyjskich zachowało się niewiele.

Sumerowie doskonale poznali i wnikliwie analizowali szczegóły otaczającej ich rzeczywistości, opisywali ją chętnie w licznych utworach. Nie potrafili jednakże z tych zebranych szczegółów wypracować syntetycznych, uogólniających wniosków. Nie studiowali świata w jego rozwoju, świat bowiem według ich wierzeń, jako stworzony przez bogów, jest stały i niezmienny.

Babilończycy i Asyryjczycy przejęli w znacznej mierze wątki sumeryjskie, rozwijając je, pogłębiając treść, doprowadzając ten dział literatury do poziomu najwyższego wśród państw Wschodu Starożytnego.

Babilońska etyka pozostawała pod przemożnym wpływem nauk teologicznych – człowiek był całkowicie zależny od woli bogów. Był w zasadzie bezbronny, nie mógł odwołać się w swych nieszczęściach do nikogo poza bóstwem, nie zawsze mu przychylnym. Nie istniała żadna inna siła, która mogłaby być punktem oparcia, wzorem postępowania dla człowieka. Pytania o to, jak osiągnąć życie wieczne, było przez cały czas istnienia cywilizacji mezopotamskiej bardzo żywe. Nie ustawano w wysiłkach, ale np. Gilgameszowi, który zabiegał o nieśmiertelność, umknęła nawet możliwość choćby przedłużenia sobie życia poprzez odmładzanie się, a Adapie przeszkodzili bogowie. Mimo tych niepowodzeń, mimo ewidentnych potwierdzeń przez ludzi mądrych tego, że nieśmiertelność jest przywilejem bogów, a żaden śmiertelnik, niezależnie od

swych zasług i pobożności, jej nie zdobędzie, znajdujemy w literaturze dowody, że ciągle ponawiano próby uzyskania życia wiecznego lub jego namiastki – przedłużenia bytu na ziemi.

Jakby na przekór różnym pesymistycznym i intelektualnym spekulacjom warstw wykształconych społeczeństwo zachowało zdrowy rozsądek. Starano się żyć godnie, używać życia w granicach przyjętych norm etycznych. To babilońskie *carpe diem* poparte było przekonaniem, że w życiu pozagrobowym każdego czeka byt ponury i bez nadziei na poprawę. Aby ten pesymizm nieco osłabić, ówcześni intelektualiści tworzyli nauki moralne, przysłowia, maksymy. Oczywiście rodzi się pytanie, jak szeroki zakres miały te intelektualne wywody, w jakim stopniu odnosiły się one do prostego ludu i czy w ogóle miały na nich poważniejszy wpływ. Mamy jednakże zbyt mało danych, aby wyciągać jednoznaczne wnioski, a posługiwanie się porównaniami z epok późniejszych wydaje się niezbyt właściwe^[18].

Zapraszamy do zakupu pełnej wersji książki

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Przypisy

- [1] Omówienie literatury sumeryjskiej; patrz: Krecher 1978, s. 100 nn; akadyjskiej: patrz Reiner 1978, s. 151nn; Foster 1996; RLA VII, s. 35 nn; patrz także Mierzejewski 1981.
- [2] Piśmiennictwo dydaktyczno-religijne obejmujące mity, eposy, hymny i modlitwy, utwory o treści filozoficznej itp.
- [3] W tym okresie j.babiloński stawał się językiem komunikacji na terenie Wschodu Starożytnego.
- [4] Czytelników odsyłamy do opracowań tych zagadnień w: Kämmerer 1998; Dietrich 1993, s. 41 nn.; Klein 1990, s. 57 nn.
- [5] Stosujemy w pracy powszechnie przyjęte znaczenie terminu epos i mit.
- [6] Patrz Tigay 1982.
- [7] Utwory akadyjskie tytułujemy wg pierwszych wyrazów.
- [8] Bliższe dane bibliograficzne do tego utworu czytelnik znajdzie poniżej.
- [9] Patrz Łyczkowska, Szarzyńska 1986, s. 216 nn.
- [10] Dane bibliograficzne patrz przypis nr 19.
- [11] Babiloński utwór zbliżony treściowo do sumeryjskiego mitu o zejściu Inanny do świata podziemnego patrz Łyczkowska, Szarzyńska 1986, s. 124 nn.
- [12] Patrz Gawlikowska 1974, s. 131 nn.
- [13] Por. także rozważania o literaturze mądrości: Denning-Bolle 1992.
- [14] Patrz Buccellati 1981, s. 35 nn.
- [15] Por. Lichtheim 1976.
- [16] Patrz van Dijk 1983, Kramer 1961.
- [17] Więcej na ten temat patrz Janson 1979, s. 189.
- [18] Por. Kločkov 1983

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie
DIALOG

specjalizuje się w publikacji książek dotyczących języków, zwyczajów, wierzeń, kultur, religii, dziejów i współczesności świata Orientu.

Naszymi autorami są znani orientaliści polscy i zagraniczni, wybitni znawcy tematyki Wschodu.

Wydajemy także przekłady bogatej i niezwyklej literatury pięknej krajów Orientu.

Redakcja: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/219

tel.: +48 22 620 32 11, +48 22 654 01 49

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

Biuro handlowe : 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks: +48 22 620 87 03

e-mail: biurohandlowe@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

Serie Wydawnictwa Akademickiego DIALOG:

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

• Języki Orientalne	• Mądrość Orientu
• Języki Azji i Afryki	• Współczesna Afryka i Azja
• Literatury Orientalne	• Vicus. Studia Agraria
• Skarby Orientu	• Orientalia Polona
• Teatr Orientu	• Philologia Orientalis
• Życie po Japońsku	• Literatura Okresu Transformacji
• Sztuka Orientu	• Literatura Frankofońska
• Dzieje Orientu	• Być Kobieta
• Podróże–Kraje–Ludzie	• Temat Dnia
• Świat Orientu	• Wieczory z Nauką
• Historia/Polityka	• Życie Codzienne w...

Prowadzimy sprzedaż wysyłkową